

תורת ארץ ישראל

השתלשלות הספרות הרבנית בא"י

— מאת —

הרב חיים הירשענוואהן

•

יצא לאור על ידי

הסתדרות בני ארץ ישראל באמריקא

לחג יובל השמונים לחולדתו

•

ניו יורק, נ. י.

תורת ארץ ישראל

השתלשלות הספרות הרבנית בא"י

וזוהב הארץ ההיא טוב
אין תורה כתורת ארץ-ישראל
(מ"ר בראשית)

— מאת —

הרב חיים הירשענוואהן

הרצאה שהרצה המחבר לפני חברת „אהלי-שם”
(בהספריה העירונית בבואו לאמריקה)

יצא לאור על ידי

הסתדרות בני ארץ ישראל באמריקא

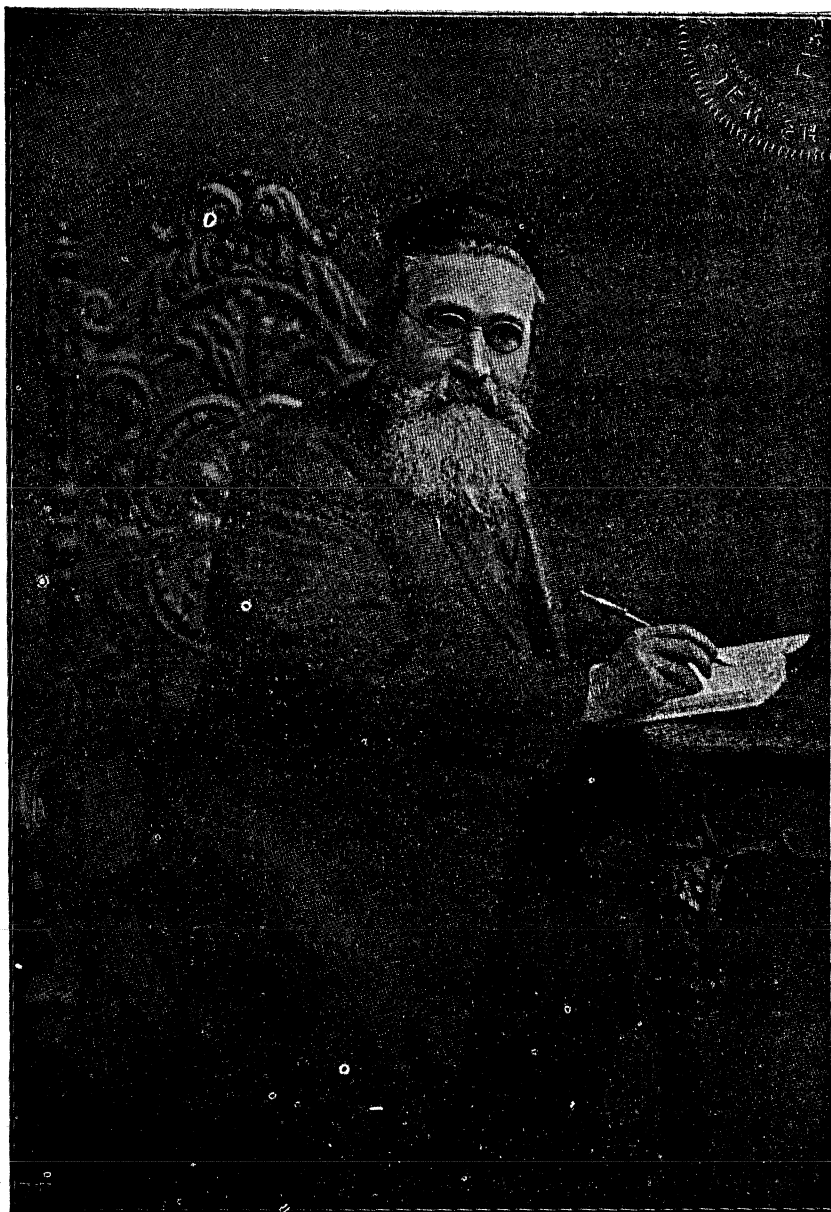
לחג יובל השמונים לחולדתו

השנה השמונה עשרה להצהרת בלפור

(תרצ"ה)

ניו-יורק, נ. י.

הרב חיים הירשענזאָן

ברכת ההסתדרות לנשיא-הכבוד

הגאון רבי חיים הירשענוואָהן, נרו יאיר ויזרח!

רבנו הגדול!

בשם בני ארצנו המתגוררים בארצות הברית וקנדה הננו מביעים
לך את ברכתנו העמוקה לחג יובלך, ליום הגיעך לגבורות.

הסתדרותנו יודעת להעריך את ערכך הגדול והחשוב על שדה
הספרות התלמודית והמחקרית בכל מקצועי התורה והחכמה ומאשרים
אנחנו לראותך עומד בראש ההסתדרותנו המאחדת תחת דגלה את כל
אחינו בני הארץ לטובת בנין מולדתנו, ושמחים אנו להיות מושפעים
מאתכתך הגדולה והמסורה לארצנו ובניה.

וביחד עם אלפי ידידיך המוקירים ומעריצים אותך הננו מברכים
בי תזכה להוסיף ולהעשיר את ספרותנו כעבודתך הפוריה בתורת וחכמת
ישראל וכולנו יחד נחוג את חג יובלך המאה בארצנו הבנויה!

יחיאל מיכל חרל"פ, נשיא הכבוד

צבי הירש מאנישעוויטץ, נשיא

יוסף גבריאלי, סגן

דוד זילבער, גזבר

יעקב ליב מוינשטער, מזכיר

ברכת האגודות מבני הארץ

מעומק לבנו הננו מגישים את ברכתנו הנאמנה למורנו ורבנו ויליד ארצנו, הגאון רבי חיים הירשענוואך שליט"א, ליום הולדתו השמונים. יהי רעוא מקדם שמיא שתזכה להאיר עיני בני עמנו מאור תורתך עוד שנים רבות ועיניך תחזינה בהתגשמות שאיפותינו ותקוותינו בארץ מולדתנו.

בכבוד והערצה,

אגודת בני ארץ ישראל, ניו יורק
יהושע האניג, נשיא
דוד יפה, מזכיר

אגודת אחות בני ציון, ניו יורק
משה אליאך, נשיא
יעקב טראכטענבערג, מזכיר

אגודת עזרת הגליל, ניו יורק
אורי פעלשין, נשיא
אברהם ראָטבערג, מזכיר

אגודת אחות לשכה ת, ניו יורק
דוד ענגלאַנדער, נשיא
ש. כהן־מרגליות, מזכיר

קהלת בני ארץ ישראל, באַראַ פארק
יצחק בענרושאַמין, נשיא
ש. גאָלדין, מזכיר

דגל בני ארץ ישראל, ברוקלין
יוסף גאָלדהאבער, נשיא
נטע לאַטערהוויז, מזכיר

אגודת בנות ארץ ישראל, ניו יורק
דזשעני גאָלדמאן, נשיאה
ראָוז האַכמאן, מזכירה

עזרת בנות ציון, ברוקלין
פערל רייפמאן, נשיאה
דוד צוועבענער, מזכיר

אגודת בני ארץ ישראל, באַסטאן
משה ברדקי, נשיא
י. פרעוויס, מזכיר

אגודת בני ארץ ישראל, דטרויט
ש. כהן, מזכיר

אגודת בני ארץ ישראל, שיקאגא
א. וואַטשמיין, נשיא
ד. ח. י. גאָרדאן, מזכיר

אגודת בני ארץ ישראל, פילדלפיה
פייבול ראב, מזכיר

דברי המשורר „ארץ אשר מלאה שערים לנגדם שערי שחק פתוחים”
 היי נשמות אויר ארצך וממר דרור אבקת עפרך, ונופת צוף נהריך (ר')
 יהודה הלוי, ודברי חז”ל אוירא דארץ ישראל מחכים (ב”ב קנ”ח) אין
 תורה כתורת ארץ ישראל (בר”ר פ’ י”ז) הראה לנו ההיסטורי די כי אין
 הדבורים האלה גאווה לאומית לבד, אך החלטה נאמנה היא ועובדא
 ממשית, ולא רק הגיון הנביאים ורשפי אש מליצתם ורוממת רוחם אשר
 אין לנו דוגמתם בכל ארצות תבל ואיי הגוים בזמנם, אך גם כל הלמודים
 אשר אנו מוצאים אותם ממש בנושא אחד בארץ ישראל ובכלל כירושלים
 ובמצרים נמצא תמיד את „תורת ארץ ישראל” יותר ישרה ואמתית בנויה
 על יסודי ההגיון היותר ישרים, אם נקח את הספרות הכיכלית האחרונה
 בימי בית שני ונדמה ספרי בן סירא וכדומה נגד נבואת הסובילית במצרים,
 את ספרות האגדי והמדרשי מתנאי ארץ ישראל נגד הדרוש האלכסנדרוני.
 את העתיק והמוראל והטעאולוגי של מסכתא אבות ושאר תנאי ארץ
 ישראל במקומות שונים במשנה, נגד נושאי הענינים האלה בהאגדה
 הבבלית נכיר תיכף את ההבדל הגדול הלזה, וגם בעת היתה עיקר תורת
 ישראל בכלל הכירו כי ההגיון הישר הוא מולדת תורת א”י וההגיון
 הבבלי הוא רק חידוד סופיסטי אשר תועלתו הוא רק לתבל את תורת
 ארץ ישראל, ולולי התורה העקרית הזאת הוא כפלפול בלי בשר כמלה
 בלי שיח, ואחד מגדולי חכמי בבל כשעלה לארץ ישראל הוי ציים דלשתכה
 מניה תלמודא של בבל כי היכי דלא לטרידיה (ב”מ פ”ה ע”א), ואמרו
 בבבל חד מנייהו כתרי מנן (כתובות ע”ה ע”א). ומה שנתנה הספרות
 ההלכותי היתרון לתלמוד בבלי על התלמוד ירושלמי הוא לא מפני יתרון
 שיש לתורת בבל על תורת ארץ ישראל, רק מפני הגזירות והשמדות
 שהיו בארץ ישראל בימי קונסטנציוס בן קונסטנטינוס מלך רומי ונציבו
 אורסיקנות נתדלדלו ישיבות ארץ ישראל, קול צעקה מעכו, יללה מן
 חכמי דרום בלוד, ושבר גדול משיבת צפורי, הלילו חכמי טבריא. לא בא
 מפני זה ספר הירושלמי למהדורא נשלמת ומסודרת כראוי כמו תלמוד
 בבלי בימי רבינא ורב אשי ומר בריה.

ודי לנו לעד אמונת הנצרות אשר קבלה רומי מארץ ישראל אשר
 היא מראה לנו גודל הגיון ארץ ישראל מכח חכמת יון, אשר הפילוסופיא
 היונית בכל עמקותה וכחה הגדול ותהילתה בעמים לא היה בכחה לעקור
 את תורת האלילית עד אשר שכנה באהלי שם בארץ ישראל, ומשם
 יצאה אל רומי לעקור את האלילית היונית והרומית יחד, ולא היה בכח
 הנצרות לעקור את האלילית מכל וכל ושתהי היא בעצמה נקיה מן
 האלילית מפני קרבתה אל חכמת יון מעט והשתתפותה עם תורת
 האלכסנדרונים ולא היתה הגיון ארץ ישראל ממש.

אך לא על תורת ארץ ישראל בעת היו ישראל לעם על אדמתו אדבר בנאומי זה, כי זה יכול כל איש משכיל לידע מהתנ"ך ומספרות המשנה די, אשר המה יסוד כל תורת ישראל כישבם בארץ ישראל, אך אשר חפץ אנכי הוא לבקש את מצב תורת ארץ ישראל גם אחרי אשר גלתה החכמה עשר גליות ותנוד מארץ ישראל לבבל מכלל לשפניא, משפניא לצרפת, מצרפת לאשכנז ושפניא, מאשכנז לרוסיה ופולין, ומן שפניא לטורקיא, ועדין נודדת והולכת ממקום למקום ותשוב סוף כל סוף לארץ ישראל, לתאר את מצב תורת ארץ ישראל גם בעת אשר פנה הודה והדרה לא מנעה בכל זאת מלהניח רושם ונצוצי אורה ומנורות טהורות אשר עוד לא כבו כלם ונשאר בהם די אורה אשר יכולים להאיר בהם עוד אורים גדולים להאיר את חשכת עמנו בגולה וליהודים יהי' אורה להעלות את המנורה הטהורה נר תמיד לא תכבה.

לבאר את המצב הזה לפי תקופותיו עלינו לחלקו לחמשה תקופות :
(א) ר' יהודה הנשיא מחבר המשנה ועד חתימת התלמודים, (ב) מן חתימת התלמודים עד עלית הרמב"ן ז"ל מפרש התורה על פיהם—לארץ ישראל,
(ג) מן עלית הרמב"ן ז"ל עד עלית ר' עבדיה מברטנורא, (ד) מן עלית ר' עבדיה עד עלית תלמיד הגר"א ז"ל, ור' ישראל כותב הלכות ארץ ישראל בספרו „פאת השולחן", (ה) מן עלית ר' ישראל ז"ל עד זמננו לא אוכל להבטיח להם לדבר בנאומי זה על כלם בפרט כי באמת צריכים לנאומים שונים על כל תקופה ותקופה, ולא אדבר כלל עתה על ישיבות לנאומים שונים על כל תקופה ותקופה, וז"ל כי צריך לזה ספר עה"ק צפת תובכ"א בימי הבית יוסף ז"ל והאר"י ז"ל כי צריך לזה ספר שלם מיוחד, אך אדבר מן נקודות אחדות אשר יהיו כמרכזים לנאומים רבים גדולים וטובים אשר יוכלו חכמים אחרים להתגדר בהם ואגמור דרושי בספר כפתור ופרח ז"ל ושבילי עולם ז"ל.

חז"ל ספרו לנו מעשר גליות אשר גלתה תורה ונודדה ממקום למקום בארץ ישראל עצמה אשר הגלות העשירי הוא בטבריא אשר על חוף ים כנרת הידועה במעינותיה החמות אשר נבנתה ע"י הורדוס אנטיפוס בשנת 26 למספר הנהוג וקראה על שם טבעריוס הקיסר השלישי ברומי, ובראשונה לא חפצו ישראל לשבת שם משנאתם להקיסר הזה, אך פחדו ליתן מעם זה ואמרו שהיתה מקודם בית הקברות ישן, ולא נזהר הורדוס בבנינה לנקותה מכל טומאה, אך מפני שרומי נתנה לה חופש מכל מס וקראה אותה קלזניא, ונתנה רשות לחכמים ליסד בה ישיבות לתורה ראה רשב"י מרחוק כי התורה עתידה סוף כל סוף להתבצר בעיר הזאת, ולמורות חכמי ישראל בזמנו אשר לא הבינו את הכאות טהר בחזקה את טבריא, וכאשר אח"כ לא מצאו עוד מקום בטוח לישיבות בארץ

ישראל רק בטבריא הבינו האחרונים את עומק מחשבות רשב"י ומבטו הרחוק, אך נמצאו כבר אז חכמים אשר השתדלו ליסד את יסוד התורה בבבל ויסדו שם ישיבה אשר קראה בשם „סדרה“, ואת ראש הישיבה בשם „ריש סדרה“, ובכל זאת עיקר התורה היתה בארץ ישראל ובעיר טבריא אשר משם יצאה תורה לכל ישראל, ולא רק להוראה לשעתה אך גם תורה תמימה אשר נשארה לדורות.

בעיר הזאת גידל הנצר אם לא האחרון אך היותר רענן מגזע מלכות בית דוד ר' יהודה הנשיא אשר אמרו עליו כי ממות משה עד לו לא היתה תורה וגדולה במקום אחד, האיש אשר מלכי רומי בקשו קרבתו, ואשר אחד מגדולי רומי בארץ ישראל אשר משל או בארץ כמו הקיסר בעצמו, היה מתלמידיו והתגייר בצנעה על ידו, והאגדה שמה אותו לקיסר רומי בעצמו.

עשרו של ר' יהודה הנשיא תיארה האגדה באמרה אורוותא דרבי עתיר מן „שבור מלכא“, ובכל זאת לא השתמש בעשרו לתענוגות בשרים רק למעשה הצדקה והחסד לפרנס עניים בשני בצורות ולהספקת ישיבות חכמים, והוא ביצר את הישיבה בטבריא אשר לא רק כי לא יצטרכו עוד החכמים לנוד מן א"י, אך גם מבבל נהרו תלמידים רבים אל ישיבת ר' יהודה הנשיא בטבריא, ובני בבל לא קבלו עליהם עוד רב ודין אם לא יהי' מוסמך מישיבת טבריא.

על דבר ספרו הגדול המשנה אין לנו לדבר פה כי לברר יקר ערכו נכתבו כבר ספרים רבים ולנאום אדותיו צריך להיות נאום מיוחד, אך עלינו לעורר פה כי לא רק גודל ערך העבודה מראים לנו גודל נפש האיש הזה, אך גם העזמה וההתהרבות להחל בעבודה הזאת די לנו להראות את רוממות נפשו אשר לא חת מכל ולא פחד מפני הדבר המקובל לכל העם לאסור להתירו, לצורך קיום התורה, באמרו „עת לעשות לד' הפרו תורתך“, והוא להעלות את התושבע"פ על ספר, ולמסור אותה ליד כל איש יודע ספר, הדבר אשר נחשב אז לאסור לכל עם ישראל ולכח גדול ביד חכמי ישראל למשול על העם, כהכה אשר הי' ביד שופטי רומי מרם הוחק לעם חוקים קבועים בספר, ואת הכח הגדול הלזה הסיר ממנו בצדקתו למוכת קיום דת ישראל, ולא פחד מהמית ההמון וגערת חכמים אשר יחשבו דבר זה לאסור והפרת דת, אך במקום אשר לא היה הדבר נוגע לקיום דת ישראל הי' ענו ושפל ברוך ונתן יתרון תמיד לדברי חבריו עליו, ואמר להם „רואה אני את דבריכם מדברי“ (נדה נ"ג ע"ב), ועל דברי ר' שמעון בן אליעזר אמר „רואה אני את דבריו מדברי“ (שם), גם עם תלמידו נהג בענות חן ואמר הרכה למדתי מרבתי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכלם (מכות י"ז ע"ב).

אחד מלמודיו הנפלאים כמדות הוא שגם מדותיו הטובות של אדם „צריכים להולמו“ ולא יקח לו דרך אפילו טובה אם היא גבוה ממצבו

ובלתי הולמתו, ולא די מה שהוא בעצמו יחשוב שהדרך הזה נאה לו אלא שיהי' גם מצבו בחברה באותו מדריגה שיאות להמדה ההיא, איוו היא דרך ישרה שיכור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (אבות פ"ג מ"א), ועוד למודים רבים נפלאים אשר מהם לבד יכולים לחבר ספר מדותי מיוחד.

בין התלמידים הרבים מארץ ישראל ומבבל אשר באו לקחת לקח בשיבתו של ר' יהודה הנשיא בטבריא היו שני תלמידים אשר לקחו אתם את המנורה תורת רבם והביאו אותה לבבל והאירו את "הסדרה" אשר נחשכה כמות רב שילא ריש סידרא, וגם בחייו לא היה בכחה להאיר אפילו לכל ארץ בבל כי בסורא אפילו איסור והתר לא הוי ידעי, אבל שני התלמידים האלה הביאו את האורה מארץ ישראל והאירו בה את כל נהרדעא וסורא ומשם האירה את כל חשכת הגולה עד היום הזה, והמה צעירי תלמידיו רב ושמואל אשר הראשון היה עיקר שמו "אבא" והיה מיוחד בשכלו הישר ע"י התורה אשר הביא מבית רבו מארץ ישראל לפשר בין כל הענינים העמוקים והמסוכסכים בעניני הלכה באיסור והיתר עד שאמרו עליו "הלכתא כרב באיסורא", ותיארו את התורה אשר למד מפי ר' יהודה הנשיא "כי נפיק זקוקין דנורא מפומיה דרבי לפומיה דרב". ולבד כחו בהלכה הי' גם פייטן נפלא וחבר לנו את כל התפלות של ר"ה ויוהכ"פ יו"ט ור"ה, ואם כי שבבל חבר את התפלות בלשון ארץ ישראל צח ונקי כלשון המקרא כמעט, והי' במבטן מעביר על מדותיו ומפיים למי שהקניט אותו, ובהלכו בשיבה היה מקיף מן הצדדין שלא להטריח את העם לקום מפניו, והיה בקי בטיב העולם, ע"כ בבואו לבבל טרם הכירו אותו לראש הישיבה מנוהו הראש גולה להשגיה על המדות ועל השערים ליסד מקחים קבועים לכל דבר מאכל ולבל להניח למפקיע שערים ליקר את המזון, ויעבור בכל ארץ בבל לפקח על זאת, ובחיותו מפורסם לחכם בחכמת העקינומי בא ע"י זה בהכרות עם ארטיבן מלך הפרתים האחרון השלישי מבית ארסצידים, וישלח לו המלך מנחה ואות כבוד מן מרגלית יקרה ויכרתו ביניהם ברית אהבה ולא רק כברית מלך ושרים לבד אך גם כאהבת רעים ממש, וכשמת המלך הזה התאונן רב ואמר "נתפרדה החבילה", ובכל דרכיו והנהגותיו בבבל, והנהיגו את העם אחרי אשר נעשה לראש הישיבה לאלפי תלמידים בסורא הלך בעקבות ר' יהודה הנשיא ממש, עד שבני בבל קראו אותו בשם רב, כמו שהיו קוראים בארץ ישראל לר' יהודה הנשיא בשם "רבי".

והתלמיד השני היה מיוחד בידיעתו הגדולה בעניני העולם בחוקי הצדק והמשפט עד שאמרו עליו הלכתא כשמואל בדיני, וגם היה מצוין בחכמות הצוניות חכמת הרפואה וחכמת האיסטרוגאמי, והי' בזה חברו של האיסטרנום הפרסי "אכלט" אשר גם הוא השתעשע בחכמה לפני

ר' יהודה הנשיא, ומשונה הי' שמואל מכל חכמי האיסטרינומי בזמנו שהיה מתנגד להאיסטרינומי וללמודיה והזהיר להתלמידים שלא ילמדו את איסטרינומי באמרו לא בשמים היא לא תמצא תורה באיסטרינומי.

והוא היה ג"כ אהוב ונכבד בחצר המלכות וכרע וכאח התהלך עם שבור מלכא הראשון (Sapar I) ונתן לו שם כבוד מהמלכות „אריוך שבור מלכא“, והוא היה ראש סדרה בנהרדעא.

וגם הוא הלך בעקבות ר' יהודה הנשיא בלמודיו והנהגותיו את העם, ומשני החכמים האלה נושאי דגל תורת ארץ ישראל לבכל יצאה תורה לכל ישראל בהים הגדול של התלמוד אשר נובע ממקור המשנה של ר' יהודה הנשיא כאשר המשנה והתוספא ספרא וספרי ומכלתא יסודותם בתורת ר' עקיבא נושאי דגל לאומית ארץ ישראל.

— ד —

גם בעת אשר רב ושמואל יסדו הישיבות הגדולות בכבל ישיבת נהרדעא וישיבת סורא לא חסרה ארץ ישראל מגדולי דעה אשר השתדלו להקל את משא העם מגזירות קדומות כהלכה אשר נלאה העם נשא אותם לבלי לפרוץ פריץ, ואחד מהחכמים גדולי דעה אלה הי' ר' יהודה נשיאה נגד ר' יהודה הנשיא אשר התיר שמן של גוים אשר הי' אסור לכל ישראל מעת „גזירות שמונה עשר דבר“ קודם החורבן אשר גדלו סאה, ואחדים נהגו בהם גם קודם איסור אשר יחסו איסורו לדניאל, אך ר' יהודה נשיאה ובית דינו ראו כי אי אפשר לרוב הציבור לעמוד כגזירה זו ובדק בכל גבולי ישראל ומצא כי לא פשט איסורו ברוב ישראל והתיר את השמן, וחזקו את ההיתר בכח הנשיאות לחשוב את המורה לאיסור לזקן ממרא, ושמואל הכריח לרב לאכול שמן של גוים ואמר לו אכול, ואי לא כתיבנא עליך (לר"י נשיאה) זקן ממרא (ע"ז ל"ב ע"א).

ומשמשיה דר' יהודה נשיאה ר' שמלאי הדרומי מחכמי לוד השתדל על ר"י נשיאה שיתיר גם את הפת של עכו"ם, אך ר' יהודה נשיאה אשר הכיר את טבע העם ידע כי אם יתיר גם את הפת יקראו לו העם „כ"ד שריא“ ולא ישמעו גם להתירו של השמן. ור' שמלאי הלך לבבל לפרסם את התר השמן אשר התיר ר' יהודה נשיאה, כי ידע שכמו שהחוב הוא על חכמי ישראל לאסור את אשר צריך להיות אסור כן חוב עליהם להתיר את אשר נהוץ להתיר כי גדישת הסאה מוחקת את הסאה, וכח דהתירא עדיף.

ולא הי' חסר מתנגדים לר' שמלאי על שטתו זאת אשר היתה שיטת חכמי לוד עד אשר רב אמר לשמואל שמלאי לודאי קאמרת דמולזלי, אך ר' שמלאי התחזק בשטתו ודרש כי די לנו תרי"ג מצות שנאמרו

לו למשה בסיני נגד רמ"ח אבריו של אדם ונגד שס"ה ימות החמה וכל גזירה אשר לא מחזקת ואיננה משמרת לאחד מהתרי"ג מצות אלו הוספה היא על דברי תורה אשר גם חכמים נצטוו על לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו אשר נכפלה פה בלשון רבים צוו מיוחד לחכמים עיין ספר כתב והקבלה ואמר שכל התרי"ג מצות המה פרטים מחמשה עשר כללים אשר אמר דוד עושה אלה לא ימוט לעולם, וגם המה פרטים מכללים כוללים אשר כללו הנביאים, וכל אשר לא נכנס תוך הכללים האלה אינם מצות ד' ברא מאירת עינים, ולזאת כל גזירת חכמים אשר איננה נכנס תוך הכללים האלה אינם משמרת לפקודי כל ישרים משמחי לב, וגזירה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה איננה ממשרים ודרכי נעם, ולא נכנסת בהכללים האלה שכלל דוד והנביאים, ואי התפשטותה ברוב הצבור אות הוא על אי אפשרות לעמוד בה ומחויבים החכמים להתירה.

והחילוק הזה אשר חלק ר' שמלאי את כל מצות התורה לתרי"ג פתח שער גדול של עומק הגיון לחכמי ישראל בימים אחרונים אשר בעל הלכות גדולות ז"ל דלא חספא והרמב"ם ז"ל מצא מרגניתא כללים הגיונים בחלוקי המצות לידע איזה דבר להסכם בסכום זה ומה נחשב רק לחלק ולפשט אשר לא יחשב למצוה מיוחדת לעצמה וכדומה ארבעה עשר כללים נפלאים אשר הרמב"ן ז"ל הרחיב אותם, ונו"נ בהם ואחריו הרבה מגדולי וגאוני ישראל עד דורנו זה, אשר הביאו על ידם אור הגיוני מיוחד בדרכי למוד ומו"מ של הלכה, וכמעט נוכל לומר שמי שלא למד את ספר המצות להרמב"ם עם השגות הרמב"ן ז"ל אינו ת"ח אמתי וכמעט שאין רשות לכנות אותו גם בזמנינו בשם גאון אפילו קרא ושנה ושמש ת"ח והשיג גם סמיכת הוראה, בכל זאת לא נקרא בשם מלומד או למדן אמתי כדרשתם ז"ל על רובין ולא רבצן.

והחלוקים המוסריים הנכללים בהכללים שנתן ר' שמלאי להמצות שיהיו נכללים בכללים אלה שכללו דוד והנביאים יכולים להיות ליסוד מחקרי עמוק בלמוד העהטיק של ההלכה אשר עדין לא נעבוד כראוי.

— ה —

ההשתדלות הגדולה בדבר יסוד בתי אולפנא לתנוקות של בית רבם התחיל כנראה עוד בימי רשב"ג אביו של ר' יהודה הנשיא, כי כאשר השתדל ר' חייא בעזרת עקינומית גדולה לת"ת של תשב"ר אמר רבי כמה גדולים מעשה חייא שהשתדלותו של ר' חייא לא היה רק בהלמוד לבד להילדים אך גם בכלכלת היתומים וכתובת ספרים להילדים הנאמר כמשל שדינא כתנא ומגדלא עשבי וציידנא טביא ומאכילנא בשרא ליתמי כו' ר"ל שימצא להם עצות בדרכי עקנומי אשר יהי אפשר להחזיק הבתי ת"ת ובתי היתומים ואמר ר' יהודה הנשיא על זה כמה גדול

מעשה חייא, וא"ל ר' ישמעאל ב"ר יוסי אפי' מאבא א"ל ח"י לא תהא כזאת בישראל (כתובות ק"ג ע"ב), אבל ההשתדלות הלך וחזק עד ר' יהודה נשיאה שרבי אמר כל עיר שאין בה תנוקות של בית רבם מחריבים אותה או מחרימים אותה (עיין ספרי תורת החנוך הישראלי מאמר ב' פרק י"א) ואמתא דבי רבי שמתה לאיש אשר הכה את בנו הגדול (מ"ק י"ז) ור"י נשיאה שלח שלשה חכמים מחכמי ארץ ישראל ר' אמי ור' אסי ור' חייא בר אבא לעבור בכל הארץ לפקח על בתי הספר ובתי תלמוד ומה יפה הוא הספור כאשר באו שלשת החכמים האלה אל עיר אחת ולא מצאו שם לא ספריי' ולא מתני' ויקהילו את קרואי העדה ושאלו אותם היש לכם שומרים בעיר ויביאו להם את השומרים והשומרים ושאר בני פלוטיקין ויאמרו שלשת החכמים להם הלאלה תקראו בשם נטורי קרתא הלא המה הם המחריבי קרתא אך השומרים האמתים בעריהם המה מלמדי תנוקות ספרין ומתנין כדכתיב אם ד' לא ישמור עיר שוא שקד שומר, ולא נעלמו ממנו המקורות הספרותיות ככל המאמרים בתלמוד שנוכר ר"י הנשיא ור"י נשיאה שיש בהם חלופי נוסחאות רבות, אבל ההשתדלות היתה בשניהם בלי ספק ומה באו החילופים.

גם ה' ר' יהודה נשיאה כזקינ' ר' יהודה הנשיא איש אשר לפני מלכים יתיצב לא בדרכי חונף וחלקלקות כמנהג הפוליטיקאים רק בשפת אמת להודיע חובתו למלכו, אך לא להחלק לשון, ושפת אמת תיכון לעד למצא חן בעיני מלך ושרים ובימי ר' יהודה נשיאה התיצב דוקלנטוס קיסר רומי בארץ ישראל בגליל פמייס חמש פרסאות מטבריא, הוא דיקליטיני' אשר אנם את הנוצרים ואת הכותים לעבוד לאיל' רומי ולחסך להם נסכים, ורק ליהודים הטח חסדו והניח להם לשמור דתם אם שבטם עלה למלכות אשר ה' איש פשוט רועה חזירים, ורק הפהדות ברומי הסיכו כי אנשים מקטני העם אם רק שאר רוח להם וידם תגבור חיל הגיעו למלכות, ובעת אשר היה דיקליטיני' רועה חזירים סבל להג זכו' מתלמידי ישיבת ר' יהודה נשיאה והיה חפץ בשוכו לפמייס להתגולל עליהם, ויבו בעניו לענוש אותם על הדבר הזה ויתנכל למצא עלילה על חכמי ישראל וישלח בערב שבת בערב לקרא לר"י נשיאה ובית דינו שיבאו אליו ביום השבת וכידעו שהיהודים אינם הולכים בשבת יותר מן תחום שבת חשב כי ימאנו לבא בשבת, ויהי' זה די לעלילה לענוש אותם, אך כאשר הבין ר"י נשיאה כי גורל כל ישראל תלוי בזה ויתיר לקחת מרחץ בשבת להכין לנסיעה למלך להראות כי במקום סכנה ופקוח נפש דוחה שבת, אך באמת לא חילל את השבת כי יצא מטבריא עם גדולי חכמי ישראל כשקעה החמה אך בתלכם דרך דרכים קצרים אשר נהגם הליצן של המרחץ בהיות טבריא עמוקה ופמייס למעלה בהר ולא שקעה עדיין החמה בפמייס ויחשב דיקליטיני' זאת לנס, ובקבלו אותם אחרי שבעה ימים באמור להם הלא לא לקחתם מרחץ בשבת ולא חרץ לענות כי התשו

את השבת מפני כבוד מלך ואמר להם אם אלקיכם עושה לכם ניסים אתם חושבים כי יש לכם רשות לבזות מלכותי, ולא הכחיש ר"י נשיאה ולא החליק לשון להכחיש כי בזו אותו מקודם אך ענה לו שתלמידיו לא בזו רק את דיקליטיינים רועה חזירים ולא את דיקליטיינים מלך רומי, לומר שכיון שנעשה למלך יודעים הם מעתה שחייבים בכבודו כבוד מלכות רומי אם שכזו את כבוד אותו האיש בחיותו עדין רועה חזירים, כי לא להאיש עושים כבוד מלך רק להמלכות, ואמתות הזאת ואומץ לבו של ר"י נשיאה מצא חן בעיניו ולא עשה להם רעה, רק אמר להם הזהרו ברומי קטן כאשר אתם נוהרים בתלמיד קטן אשר יכול אחר זמן להיות לר' יהודה נשיאה כן יכול רומי קטן להיות אח"כ למלך גדול (ירושלמי תרומות פ"ח ה"ד).

ר' חייא בר אבא שלוחו של ר"י נשיאה כיסוד בתי אולפנא היה כהן והתפרנס בראשונה מתרומות ומעשרות אשר נתנו לו משפחת בית סלוני בטבריא, וקרה אצלם שאלת איסור והתר אשר ר' חייא אסרה אף כי כל חכמי בית המדרש נטו להתיר וירמזו לו כי לא זכר להם טובה אשר כל פרנסתו מהם, וישבע ר"ח שלא לקבל עוד תרומות ומעשרות משום אדם שלא יבא לידי נסיון להטות דעתו מפני המתנה, ויקבל להיות ציר הנשיא ליסוד בתי אולפנא ולתקן בכל עיר ועיר הדברים הנחוצים לדת ישראל, ור' אמי שלוחו כתב בידו ארבע מאות ספרים ללמד בהם תורה והתחלת הלמוד לילדים אשר התחילו כמאמר תורה צוה לנו משה (כ"ב י"ד ע"א) ור' אסי חי' אחד מן המצוינים בדורו אשר קראו ר' אלעזר בשם מופת הדור, אלה המה השלוחים ליסוד תלמודי תורה לתשב"ר אשר הרבה יש ללמוד מזה את מי לבחור לבארד אף עדוקיישאן (ועד החנוך) אשר נוהגים לבחור באמעריקא.

— 1 —

בין חכמי ישראל אז מקרובי המלכות היה גם ר' אבוהו אשר קראוהו בשם „איש האשכולת" שם מיוסד על המשל שאמרו אומה זו לגנן נמשלה כו' איתכלתי אלו תלמידי חכמים כל תלמיד חכם בכל מקצוע שהוא ת"ח ומכל מקום שהוא יהי' מארץ ישראל מבבל ודי בכל אתר ואתר הוא מן ענבי האשכולות, אבל התואר „איש האשכולות" שכל המקצועות מחכמי המדינות השונות הוא חכם בהם וכלם מושפעים ממנו כאמרם איש שהכל בו מקרא משנה גמרא הלכה והגדה גם השכלה יונית הוא מושלם בכלם, וגם את בתו למד יונית בהבינו כי הזמן דרש לטובת ישראל כי ידעו צעירי ישראל את השפה הקוסמופוליטית אז והמדע אשר העמים מתפארים בה.

והיה בעל מדות טובות נח למקום ולבריות בעל רוח טובה. יפי תואר וחכמתו האירה את פניו, והי' עושר ובעל נכסים וביתו מקושט

בטוב מעם יוני ורומי ובני רומי נשאו בשבילם פנים ליהודים וחז"ל אמרו עליו נשוא פנים שנושאים פנים לדורו בשבילו כגון ר' אבוחו דבי קיסר כי מה שאדם הוא נשוא פנים מה שנושאים לו פנים בעניני הנוגעים רק לעצמו מוכתו בל עלינו ולא עליו ידאיב לב הנביא כי יסיר ד' מירושלים ומיהודה כאלה, אמנם הנשוא פנים אשר אליו אנו נכספים הוא שנושאים פנים לדורו בשבילו, וכזה הי' ר' אבוחו, ובכואו להקביל פני הנציב הרומי בקסרין אשר הי' המנהיג אז כי נשי המלכות יוצאים נגד כל שר וגדל לקבל פניו בשירים שירי שבת ותהלה לכבודו, וכן עשו גם לר' אבוחו, אבל עיקר השבח והתפארת הי' שהיו מתארים אותו בשירי התהלה בשם "רקה דעמא מדברנא דאומתא", והיה תמיד מליץ טוב לעמו לפני בית המלכות.

הוא היה בא תמיד בוכוחים דתים עם הנוצרים אך בענות חן וברוח הגיון ישר, והי' תמיד דורש לרבים במוסר ובאגדה, והעם היו רצים כצמאים לשמוע דרשותיו, ובכואו פעם עם ר' חייא בר אבא בעיר אחת והי' ר' חייא בר אבא דורש בהלכה והוא באגדה, והיה כל העם רצים לשמוע דרשותיו ולא פנו אל דרשת ר' חייא בר אבא וינחמחו ר' אבוחו בענותנותו לאמר משל לשנים שנכנסו לעיר, אחד מוכר אבנים מוכות ומרגליות ואחד מוכר סידקית, על מי קופצים אם לא על מי שמוכה סידקית, וילוח את ר' חייא בר אבא לביתו ונחמו אם כי ר' אבוחו הי' מגדולי המלכות עד שכנוחו "דבי קיסר" לאמר מבאי ביתו של הקיסר ור' חייא בר אבא הי' רק שליח ציון ואשר חי מקודם על תרומות ומעשרות דבית סלוני.

— 1 —

עם מות ר' אבוחו מת כבוד ישראל בארץ ישראל בכל זאת לא מתה החכמה והמדע בארץ ישראל. עוד היו חכמים גדולים בכל חכמה בארץ ישראל, אך לא קנו להם שם כגוים לא מפני מיעוט ידיעתם בחכמת העולם רק מפני הצלחת דת הנוצרית בארץ ישראל אשר נשוא דגלה היו תמיד שונאים ליהודים וביחוד לחכמיהם, כי ידעו אבות הכנסייה כי לא יכולים לעמוד בוכוחים אתם לעיני העם, ומכש"כ שלא יכלו להפיץ את הנצרות בישראל ע"י זכוחים, ורק בכח וגבורה וביד חזקה יכלה הנצרות למשול ולא בעוז ההגיון שלטון הדעת אשר ביד היהודים ולזאת תרבו להצר את חכמי ישראל והשייכות נתדלדלו וגדולי חכמי ארץ ישראל עזבו את הארץ והלכו לבבל, וביחוד בימי הקיסר העריץ קונסטנציוס (339) בן קאנסטאנטינוס ונציבו בארץ ישראל אורסקינוס אשר אכלו את ישראל בכל פה, והרימו את ראש פושעי עמנו היהודים המומרים אשר היו שונאים לחכמי ישראל יותר מן הרומאים, עזבו

מפניהם רוב חכמי ישראל את הארץ, אלה מפני פחד חמת השרים עליהם ואלה מפני מבטם הרחוק אשר חזו מראש כי ישראל ותורתו לא תוכל למצא להם מחסה נכונה בארצות ממשלת הנצרות, ויותר בטוחים המה בארצות עובדי פסלים, כי במקום אמונת אלים רבים אין מקום לשנאת הדת, ואם רק יתרצו אל אדוניהם בשמירת חוקי הארץ ולהביא להמושל את המס הקבוע לא תהי' עליהם שנאה עבור דתם, כי העובד אלים רבים לא ישנא לאיש עוד עבור אלהיו כי הוא מאמין כי יש ממש בכל אל, לא כן אמונת אל אחד אם לא בנויה על יסודי הגיון נאמנים ומעורבת עם מושגים אליליים כהנצרות היא מקור לשנאה דתית לכל אלה אשר לא מאמינים כמותם, וביחוד ליהודים, אשר האמונה בהגיונות של אחדות האל בישראל היא הקובלנא היותר גדולה נגד הנצרות ועושה את הנצרות לאלילית רעה אשר עקרי אמונתה היא אללות ותולדתה שנאת הדת, כי לא לקחה ממדת אל ישראל רק מדת אל קנא ולא הכינו כי המדה הזאת היא רק נגד מפירי ברית שבועה אשר בלתי מוראה איש את רעהו חיים בלעו.

וביחוד נפל כבוד ישיבות ארץ ישראל כאשר אחד משלוחי הנשיא מילידי טבריא יוסף איש טבריא בגד בעמו וקבל עליו דת נוצרית (שנת 312 למספרם), והוא היה המסית הראשון מישראל אשר החל להסת את בני ישראל להמיר דתם בדת נוצרת, והוציא גם דבה על הנשיא שגם הוא נוטה לדת נוצרת ושלחו להטות את לב ישראל אליה, ושמסר לו את בנו הלל ללמדו דעותיו אך הלל הי' לדעתו רע מעללים, מום שבו אמר על הלל בן הנשיא, וכאשר לא אבו היהודים שמוע ללשון חמת עכשבי אשר לו, הביא את דבתם רעה אל מלכות רומי, ולדעת רבים היה הוא הסבה לשנות את דעת קאנסטאנטינוס אשר היה מקודם טוב ליהודים לרע להם, כי הי' ידו את „עפיפנוס ההגמון מקאנסטאנטיין“ יהודי להתנצר, ואת „איועביוס מקסרין“ השונא היותר גדול ליהודים מכל אבות הכנסיה, ועל ידו במל קאנסטאנטינוס את זכויות היהודים אשר נתן מראש ואשר הי' להם מקודם מטעם הקסרים הרומאים, ואם שגם נגדו הוציא חק אשר כל יהודי מומר אשר יפריע את מנוחת היהודים יענש קשה.

— ח —

וכל פעל ד' למענהו וגם רשע אשר כנראה היה המומר הזה הסבה להדבר הגדול אשר עשה הלל הנשיא, אשר בעדקתו וביושר לבבו הלך אחרי מעשה זקנו ר' יהודה הנשיא בהכלל של עת לעשות לד' הפרו תורתיו ולא רק להתיר לחפש איזה חק בתורה למען ישמר קיומה של תורה בכלל, אך גם לא חס על כבודו ועל כבוד בית אביו ועל כבוד הנשיאות בכלל, למען שמירת קיום התורה בכלל.

אחד מיסודי דת ישראל מאז היה קדוש תחודש על פי הראיה ועל פי ב"ד של הנשיא אשר יאמרו מקודש מקודש, וכל עת אשר הב"ד לא אמרו מקודש מקודש אפילו נראה הלכנה בעליל אין ההודש מקודש, ואם טעו ב"ד ואמרו מקודש לא בזמנו או עברו את התחודש ואת השנה אפילו שוגגים אפי' מוטעים אפילו מזידים התחודש מקודש ע"פ הדין והמועדים נחשבים אחריו, והדבר הזה נתן כח לבית הנשיא להיות ישראל בכל תפוצות ישראל מקושרים אליו בקביעת המועדים אשר לא יכולין לידע זאת בלתי שלוחי הנשיא אשר יצאו לפני המועדים והודיעו בכל הארצות את זמני הקביעות שקבעו בית דינו של הנשיא, ומפני זה היו משולחיו נכבדים בכל מקום בואם ונחשבים כמשננים להנשיא, וגם ראשי גלויות בכל אשר לא היו כפופים תחת מלכות רומי היו כפופים תחת נשיאי ארץ ישראל מפני קביעת המועדים. אך מעשה יוסף זה הראה להלל הנשיא השר באדם הזה אשר ירש מדת ענותנותו מהלל הזקן, כי השלוחים יכולים לפעמים להמיט רעה רבה על בית ישראל כאשר ימצא בהם צבועים וחנפים כיוסף הזה, לא חס ר' הלל זה על כבודו ועל כבוד הנשיאות בכלל ויגלה סוד העבור אשר הי' מקודש רק בסוד ובברייתא גנוזה, ולא ידעו אותה רק חכמים אחדים אשר ביניהם נחשב גם שמואל ורחונאי, אך העם לא ידעו מחשבון זה וגם מעמים אחרים הי' נעלם יסוד חשבון ישראל בעבורי החדשים והשנים, עד שהכנסיה הנוצרית מכל מדינות מלכות רומי והקיסר קונסטאנטינוס כראשם התאספו בשנת 325 למספרם לעיר ניקא Nicaua באסיה הקטנה ליסד שם את עקרי דת הקאטולית, והי' דבר הקיסר בסוד האספה שלא יחוגו הנוצרים את חג פסחם כיום אשר יחוגו בו היהודים את פסחם כאשר עשו בראשונה, לבלי היות הנוצרים תלויים בקביעת התחודש של נשיא היהודים או כאשר אמר אייזכיר בשם הקיסר אשר אמר כי אומרים היהודים אשר לא נוכל לחוג חג ולשמור אותו אם לא נצא בעקבותם לעשות כתורתם, ולו ידעו את חשבונות אזי לא היו משועבדים ליהודים, ואדרבא היו צוחקים מהיהודים שעושים לפעמים את חגם ע"פ עדי ראייה אשר ינתן פעם יום מדרכי החשבון, ונמצא במדרש שארבע שבועות נשבעו ישראל בעת הגלותם מארצם, ואחת מהם כי לא יגלו סוד העבור, אך ראה ר' הלל הנשיא כי עת לעשות לד' הוא להפך תורה הזאת למען קיומה בכלל ויגלה סוד העבור לחכמי ישראל בבבל ובאלכסנדריא, ולא היו מקושרים מהיום הזה והלאה בקדושת החדשים בשיבת הנשיא, וכל בית ישראל עשו ישר את מועדיהם ע"פ חשבון הקביעות אשר שלח להם, רק צוה עליהם שאלו אשר עשו שני ימים יו"ט נעשו גם עתה שני ימים לכל ישנו ממנהג אבותיהם, שלא הי' בטוח במלכות רומי הנוצרית שלא יעשו גזירה בהיפך שיקדשו דוקא ע"פ הראיה או שהב"ד בא"י לא יקדשו כלל ויהיו מוכרחים לעשות

שני ימים, כי הוא הגבר ראה את עוני עמו בשבט עברתו של הצר הצורר הקיסר קונסטנציוס ומשנהו ארסיקנוס, לא האמין ר' הלל עוד בתשועה אמתית גם כמלוך מלך הישר באדם יולינוס קיסר, אם כי נתכבד ממנו במכתב כבוד ויקר ויקרא לו אחי והסיר כל המסים שהיו ביחוד על היהודים וכל המצוקות והכביה לו לשוב את המקדש על מכונו, כי אולי ידע ר' הלל מאחיו היהודים בבבל המקורכים למלכות את תוקף ועז מלכות פרס אשר לא יצליח יוליאנוס קיסר נגדם ובנפלו במלחמה הזאת אם יחיה או ימות יתגברו עוד הפעם הנוצרים בארץ, ויאמרו כי נפילת רומי באה מפני אמונת הקיסר באלילים רבים ושנאתו להנוצרות כאשר אמרו כן באמת הנוצרים אח"כ וגזירות חדשות יחודשו על ישראל בארץ ישראל, ואם שבאמת לא הריעו מלכי הנוצרים הראשונים אשר באו אחר יוליאנוס קיסר, בכל זאת לא האמינו בהם ישראל ולא התנהרו רבים אל ישיבות ארץ ישראל, וביחוד הצלחת הפרסים נגד רומי היתה בעצמה סבה להגדלת הישיבות בבבל, ואולי גם מעשה ר' הלל בדבר קביעות המועדות אם כי מעשה נכבד וטוב הי' מצדו, בכל זאת הביא רעה רבה לישיבות ארץ ישראל כי סוף כל סוף פסק הקשר היותר חזק בין ישיבות ארץ ישראל לאחיהם בני הגולה ונהרו מאז יותר אל ישיבות בבבל.

אך בכל זאת לא היה חסר גם אחרי כן חכמים גדולים ראשי ישיבות בארץ ישראל המצוינים בדעות חזקות ולא פחדו לשטת התמון כמו ר' מני השני אשר ר' חנינא בצפורי הניח את משרתו ומסרה אלו במצאו אותו גדול ממנו (יורשלמי תענית פ"ד ה"ב), והוא היה מתנעד לבנין בתי כנסיות, ואמר שהכסף הרב אשר שוקעים בהבנין קובעים נפשות בית ישראל אשר יכולים בכסף הזה להחזיק תלמודי תורה ובתי אולפנא לקמנים וישיבות לגדולים, ולא נחת מפני כבוד ר' אבין הגדול אשר התפאר לפניו בהשערים היפים שעשה לביהכ"נ אמר לי' ר' מני ויטוש ישראל עושהו ויבן היכלות וכי לא הוי בר נש דילעון כאורייתא (שקלים פ"ה ה"ד).

וכנראה שהנצרות בארץ ישראל וזכוחי אבות הכנסיה עם ישראל גרם שישיבות ארץ ישראל יעסקו יותר באגדה מבהלכה, כאשר כבר ראינו זאת הנטיה אצל העם בימי ר' אבהו, וסוף כל סוף היו מוכרחים הישיבות להמשך אחר נטיות העם, ולזאת גדולי ההלכה אשר חפצו להשתלם בה, נהרו אל ישיבות בבבל, אך במקום זה נבנה בארץ ישראל אגדה פועמית נפלאה אשר ממנה לנו ספרי המדרשות הנפלאות, הרכבה והתנחומה, אשר בצדק אמר החכם המטיף יעלניק ז"ל כי לא נחזין לישראל לא ספרי שירים ולא ספרי דרוש אחרי אשר יש לנו אוצר גדול ויקר די מכל אלה המדרשות.

בכל זאת לא נשכחה ההלכה כלה בארץ ישראל כי עוד היו שם חכמים רבים אשר עסקו בהלכה נזכרו בירושלמי דור אחר דור ממש כמו הבבלי עד זמן רב אשי בבבל מוסד התלמוד בבלי, וגם מס' סופרים ועוד מסכתות קטנות אחרות אחרי חתימת הבבלי, מחכמי ארץ ישראל עד אחרון שבהם הנזכר בסדרי תנאים ואמוראים בשם ר' יונתן סוף מעשה, ואותו אנו מזכירים כנראה בפיוט „יצ"ב פתגם" (פיוט לשבועות) בשם יונתן גבר יונתן.

— ט —

עוד דבר יקר ערך ונכבד הורישו לנו יושבי ארץ ישראל לא האמוראים ראשי הישיבות רק החזנים ומלמדי תינוקת נטורי קרתא אשר היו נקראים בשם „ספריא“, ירמיה ספרא, שלמיה ספרא, רב הונה ספרא. רב המנונא ספרא, אשר כנראה החלו מעת יסד ר"י נשיאה את הכתי ספר בארץ ישראל, והם שמרו לנו את האוצר היקר של התנ"ך והמסורה, חכמי ישראל בארץ ישראל ובבבל שמו לכם רק אל הרוח אשר בכתבי הקודש ולא על החומר הספר, והמסורה אשר היא סיג לתורה אשר מנו כל אותיות שבתורה המלאות והחסרות והיתירות, ועוד ציונים וסימני רבים של מחרזות פסוקים הידוע לכל קורא ספרי המסורה, והם היו המשמר האמתי להתנ"ך כי ישאר שלם כאשר הוא לפנינו, כי בהתלמודים והמדרשים לא מובאים כל הפסוקים, ויותר מחצי פסוקי תנ"ך לא מובאים בהם, והמובאים בהם אינם בנוסחה מדויקת כי לא זאת היתה עיקר כונת הבאות הפסוקים, ולא דקדקו כלל בדרשותיהם בהביאם מקרא שיוזכרו אותו לפי הנוסחה המדויקת בהמלות אשר לא עליהם היתה פינת דרושם, ואפילו ר' יהודה הנשיא בעצמו דרש זכרו פליטכם אותי והיו על ההרים כיוני הגאיות כלם הומיות אמר לי' רב חמא בר חנינא הומות כתיב, וכעס רבי עליו (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב), וגם ראה בעצמו הוא לא כמו שכתוב אצלנו במקרא כי אצלנו כתיב ופלטו פליטיהם והי' אל ההרים כיוני הגאיות כלם הומות (יחזקאל ז' ט"ז), וכדומה פסוקים רבים בתלמודים ומדרשים לא כפי הנוסחה המדויקת אצלנו בתלמודים ומדרשים, ורק על חכמי המסורה עלינו לברך ברוך שמסר תורתנו לשומרים, והמסורה הזאת יצאה מהסופרים הראשונים במכריא ונגמרה ע"י הסופרים האחרונים של בן נפתלי ובן אשר במאה העשירי למספרם ושאר חכמי המסורה, וכבר הסכימו גם בעלי התוס' ז"ל שבמקום שהמסורה חולקת על נוסחת הגמרא הבבלי אין עושים כחכמי המסורה, כי בזה גדול כח חכמי ארץ ישראל מחכמי בבל גם בימים האחרונים.

ואין ספק שחלק היותר גדול של עבודת תיקון הנקוד אשר לנו הוא לחכמי טבריא הסופריא ונקרא „הנקוד הטובראני“.

וכנראה ע"י רבוי המלחמות והמרד והתערבות היהודים בעניני המדינות ורדיפות היהודים שהחל בסוף מאה הרביעית וראשית החמישית בבבל ובארץ ישראל פסק כח הישיבות בכלל וחתמו את התלמוד, ופסקו מלדאוג עבור התלמידים ודאגו להעם כלו, לזאת היתה עיקר דאגתם על הילדים הקטנים לתקן נקוד ומסורה להתנ"ך. ובה ג"כ הצטיינו בני ארץ ישראל בנקוד המוכרזני ביותר שלם מן הנקוד האשורי הנתקן בבבל הבלתי שלם, וגם בהמסורה השלמה הצטיינו בני ארץ ישראל.

ולא רחוק שהי' גם בארץ ישראל סוכראים וגאונים כאשר בבבל כי ידענו מהם שעלו בבבל לארץ ישראל והתישבו שמה כמו מר זוטרא בימי הסוכראי ורב אחא משבחי בימי הגאונים, ובזמן אחרון הר"ש משאנץ ור' יונתן הכהן מלוניל, וכשש מאות בעלי בתים וחכמים רבים מצרפת ואנגליא אשר היה בדעתם לעשות בה את מרכז התורה, אך ספרותם נאכדו מאתנו בזמן הפרעות של המאנגולין במאה השלש עשרה אשר לכדו את ארץ ישראל ורמסו והשחיתו את כל אוצרות חכמי ישראל אשר גם ספרי התורה היו צריכים להצפין מפניהם בשכם, וגם מספרות הנוצרים נאכדו אז הרבה וישוב ארץ ישראל נתבטל כלו ורק המסורה שהיתה על גליוני התנ"ך נצלה את התנ"ך מחרב המאנגולין כי אותו שמרו היהודים והקראים והנוצרים וכיחוד הרבנים מכל מחמדי נפשם.

ובעת המצוקות והתלאות בעת רדיפת המאנגולין כתב ר' תנחום ירושלמי את פירושו להתנ"ך כלשון ערבי על דרך מחקרי ומדעי מיוסדים על חוקי הלשון ודקדוק והפשט הפשוט הישר ולפני כל ספר מכא, וגם נותן לבו על סדרי הדורות והזמנים אשר לא הורגלו בזה רוב מפרשים שקדמו.

ובלתי ספק עבודת חכמי ארץ ישראל בנקוד ומסורות ולמוד המקרא ע"י רבוי הסופריא שם, משכה את לב הקראים בראשית התיסדותם ללכת לארץ ישראל בחשבם כי לא ימצאו שם התנגדות כל כך ולא יתפרדו מכלל ישראל, ובאמת הצליח להם זה להתערב עם הספריא בעבודת המקרא והמסורה עד שנלאו סופרי דברי הימים היום להבחין בין בעלי המסורה מי היה רבני ומי הי' קראי, וניתן יד להמוניא פירקאזויטין לזייף ספרי מסורה כתבי יד אשר בשנוי מלה אחת ייחסו להקראים והטעה גם את החכם גרעץ בזה, ולולי ידע"נ החכם הרבני ז"ל אשר גילה כל זיופיו הי' נשאר שקר עולמי בדברי הימים, ובאמת עיקר הצלחת כת הקראים כמה שהצליחו לעשות להם נפשות היה ע"י התישבות ענן מיסד הקראים בארץ ישראל במאה השמינית, ובחשבו להחזיר שם את קדוש החודש ע"פ הראיה, ובלי ספק בראשית מחלוקת ענן לא הי' לכתתו עדין שם קראים רק עננים עדי שהתישב בארץ ישראל ובא בין הספריא אשר קראו אותם בבבל קרא ... (פסחים קי"ג ע"א).

קדושין מ"ט ע"א, ע"ז מ' ע"א, ברכות ל' ע"ב) קראו גם הם את עצמם בשם קראים, ולא רחוק לחשוב שהתישבות העננים בגבעת אוקרא בירושלים (מגילת תענית פ"ב) עד היום הזה הי' ג"כ סבה לשם זה, ר"ל אקראים בחסרון א' כמנהג הרבה שמות, ובכלל כל כח הקראים הי' ע"י יושבי ירושלים כנסי בן נח וכדומה אשר קראום בשם „אבלי ציון“, ומתם יצא כל תורת הקראים כידוע להבקי בספרותם.

אך הרבה מתולדותם ויחוסם אל הספריא מהרבנים נאכד מאתנו ע"י פרעות המאנגאלין במאה השלש עשרה אשר על ידם נאכד מאתנו גם הזכרון האחרון של ר' יהודה הלוי ז"ל על דבר בואו לארץ ישראל ולא נשאר לנו רק שיר ציון הלא תשאלו לשלום אסיריך אשר ההגדה מספרת כי שרר אותו בשערי ירושלים ויצאה נשמתו בנשיקה, עד שלא הרגיש גם כדיון הרוצח אשר תקע בלבו ותעל נשמתו בשערי ירושלים אשר מול שערי שחק פתוחים, אך סופרי דה"י חושבים שהשירה הזאת חכר עוד בספרד ואת הספור הלז חושבים רק להגדת עם בנויה על מטיב השיר.

— י —

כשבע שנים אחרי הפרעות של המאנגולין לא הי' כלל ישוב בארץ ישראל, כי רוב היהודים ברחו לחו"ל ורק מועטים נתפזרו בכפרי ארץ ישראל במקומות אשר חשבו כי לא ישיגם יד רודף, והרמב"ן ז"ל בחשבון כי לא נשארו יהודים כלל בארץ ישראל הצטער מזה מאד כי לפי דעתו בהבטל הישוב בארץ ישראל מתבטלים מועדי ישראל בכל ארצות, כי לא היה לדעתו בכח הלל הנשיא ע"פ ההלכה לקדש כל חדשי השנים הרבות לאין קץ, וחשבונו לא מועיל רק כאשר כל ישראל בארץ ישראל יקדשו אותם במועדים ע"פ חשבונו של ר' הלל ואז יקודש החודש, אך בהבטל הישוב בארץ ישראל ישבותו החדשים והמועדים של כל ישראל וישם את עצמו בסכנה גדולה לשום פעמיו בשנת 1267 לארץ ישראל, ומה גדלה שמחתו כאשר מצא בירושלים שני אחים צבעים אשר קנו את הצביעה מן מושל העיר, ובביתו התקבצו בכל שבת ויו"ט כעשרה יהודים להתפלל, ולא הי' להם ספר תורה כי פחדו להביא ספר תורה, וכתב הרמב"ן ז"ל כי בזכותם שמרו כל ישראל חגים ומועדים, ופלא שהבית הזה עומד עד היום שנת התרס"ה, ובו חנות של צבעים שהיו ראוי שהיהודים יקנו את המקום הזה (ובצלאל ייסד שם בית מחזה מאומנות ארץ ישראל).

והרמב"ן ז"ל קנה בירושלים בית עם עמודי שיש והשדה אשר לו ועשה שם בית הכנסת והביא לשם את הספרי תורה אשר היו גנוזים בעיר שכם.

הביהכ"נ הזה היה ביד היהודים עד שנת 1475, אשר אח"כ על ידי נקמת איש יהודי אשר הטילו עליו הצבור מסים יותר מחפצו ליתן או יותר מכחו המיב דתו הוא ואמו לדת הישמעאלים והיא נתנה את ביתה הקרוב לבית הכנסת לבית מסגד להישמעאלים והכריחו הישמעאלים את היהודים להעתיק משם את הבית הכנסת להחלקה אשר בצפונה אשר היום בנויה עליה בית הכנסת הגדולה „בית יעקב“, גם התלמוד תורה וישיבת עין החיים אשר בנה אותו הרמב"ן ז"ל שאל בנימין הכהן זצ"ל, ומקום הביהכ"נ של הרמב"ן ז"ל גזלו הישמעאלים אשר למשפחת באשעטא, ואחריו מריבות גדולות אשר באו עד חצרות מלכים, ומושלים ירדו בשבילה מכסאותם הבית הכנסת של הרמב"ן ז"ל נשאר ביד המשפחה הלז, והוא מרתף להחצר אשר על יד ביהכ"נ הגדולה בית יעקב, אם שמכל בתי המשפט ומטעם המלך בעצמו מלך מצרים אשר עמדה אז ירושלים תחתיו יצא כי הבית הזה שיך ליהודים, והשופטים אשר לקחוהו מהיהודים הושמו בכלא והוכו מכות משפט וראש השופטים ברח למעכא ומת שם, אך כח העם היה אז גדול מכה המלכות וביחוד בדברים הנוגעים לאמונה, והי' ראוי שגם עתה ישתדלו אם בכח המשפט או לקנות בכסף להוציא את הביהכ"נ הזאת מן הבאשעטין ותבנה שם ישיבה ללמוד ספרי הרמב"ן ז"ל, וכמו כן ראוי ומהויכים להשתדל על המערה קברת ר' עבדיה מברטנורא ז"ל אשר איזה פלח מסולוואן מלין שם צאנו.

הרמב"ן ז"ל חי רק שלש שנים בארץ ישראל וימת בחברון, ופשוט כי במעט שנים האלה לא הי' זמן ליסד גדולות, בכל זאת גמר בה את פירושו על התורה, הידוע בעומק הגיונו וישרת שכלו על כל הספרים אשר נתחברו לפירושי המקרא בזמנו, וגם ספר „תורת האדם“ אשר שני הספרים האלה המה מכלל הקלאסיגער היותר מצוינים בספרות הרכנות, גם כתב מכתבים שונים לאורפא לעורר על ישוב ארץ ישראל, ולו אנו צריכים להחזיק טובה על התרחבות הישוב עוד הפעם בארץ ישראל, ועלה בידו ליסד ישיבה גדולה אשר נהרו אליה תלמידים רבים מאורפא ומבבל ומארצות נהר פרת, וגם מבני הקראים נספחו אל הישיבה הזאת, אשר בלתי ספק היתה כונת הרמב"ן ז"ל לאחזה את הקרע הקדום שישוב ישראל להיות עוד הפעם לעם אחד, ולו האריך הרמב"ן ז"ל ימים בלי ספק היה מצליח בזה, אך במשך זמן קצר של שלש שנים לזקן ואיש שבה יותר משבעים שנה אי אפשר דבר גדול כזה לצאת לפועל, אך די גבורה ורוב אונים רואים בפעולתו על אחד מהיותר גדולים בחכמי הקראים ר' אהרן בן יוסף הרופא בקאנסטאנטינופול, איש גדול בתורה ובחכמת הרפואה ובפילוסופיא ישרה, והוא בא (לפי מסורת הקראים בעצמם) לירושלים רק למען לקחת לקח בישיבת הרמב"ן ז"ל, ובספרו המבחר על התורה שם לו לעינים את התלמוד ונותן כבוד ויקר להתגדה,

ואמר שיש להקראים להורות ההלכה ע"פ המשנה והתלמוד במקום אשר דבריהם אינם עוקרים פשוטו של מקרא, ובספר התפלה אשר יסד להקראים אסף את מבחר שירי רבוי ספרד, ופעולת הרמב"ן ז"ל ותלמידיו היתה חזקה אז על הקראים אשר רבים מהם התרכשו ויקבלו עליהם את תורת הרבנות בכל פרטיה, וביותר היתה חזקה פעולת הרמב"ן ז"ל על תלמידיו הרבנים שידברו שלום להקראים, עד אשר תלמיד תלמידו ר' אשתרי פרחי ז"ל בעל כפתור ופרח קרבן בימינו ואמר שאינם מוסיפים עוד גריעות כמקדם ורבים מהם מתייחדים תמיד (כפתור ופרח סוף פ"ה).

— י"א —

השם והתפארת של ישיבת הרמב"ן ז"ל בארץ ישראל היה סבה לדבר גדול בישראל, דבר אשר תוצאות רבות לו עד היום הזה לדעות שונות מימינות ומשמאילות, והוא „התגלות ספר הזהר" המיוחס לר' שמעון בן יוחאי, אשר ר' משה דילאון ז"ל אמר כי הרמב"ן ז"ל מצא ספר זה במערה בארץ ישראל ושלחהו למדינות קטלוניא בספרד הצפונית, ורוח נשאהו ותשליכהו למדינת ארגוניה ונפל בידי ר' משה דילאון ז"ל, ומופת ה' לזה כי הרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה אשר השלים בארץ ישראל מביא „מכילתא דר' שמעון בן יוחאי" אשר לא נודע מי הוא, ויחשבו זה על ספר הזהר הקדוש, וכמעט כל ישראל תפסו את הספר הזה לאמתות שהוא לרשב"י, כי מרבוי הרדיפות אשר היו ליהודים בכל ארצות אורפא היה הספר הזה לנוחם ולדבר על לבם הנשבר והנדכה דברי נוחם ותקות טובות מעוטפות כרוי שדי ובפיוט ארמי, אשר זכותו לבד ה' בכחו לפעול על לבבות המתנועעות בין פחד מות ותקוות ישועות נצחיות ישועות גופניות.

אך השובר לאמתות יחוס הספר הזה לר' שמעון בן יוחאי יצא ג"כ מישיבת הרמב"ן ז"ל בארץ ישראל, אחד מגדולי ישראל תלמיד חבר להרמב"ן ז"ל „ר' יצחק דמן עכו" שמו, אשר בעת אשר שולטן מצרים אלמלך אלאשרף צר על עיר עכו וילכד אותה ברעש מלחמה והגיר בחרב את כל הנוצרים וגם את היהודים אשר בעיר הזאת ורבים מהם הולך בשביה וביניהם גם ר' יצחק דמן עכו, ונמלט ר' יצחק לארץ ספרד וישתומם לראות שם את ספר הזהר מיוחד למציאת הרמב"ן ז"ל אותו במערה בארץ ישראל, והוא לא שמע מהרמב"ן ז"ל ולא מתלמידיו דבר על דבר הספר הזה, והוא בא בדברים עם ר' יוסף די אוילו אשר דרש וחקר אצל אלמנת ר' משה די ליאון ז"ל ובתו על דבר הספר הלו, והן אמרו שר' משה כתבו מדעתו רק יחסו לרשב"י למען יקבלו אותו עם ישראל, אשר זה היה מנהג פשוט אז לחבר ספרים וליחסם על שם אחרים לתלם באילן גדול למען יתקבלו, ועל ידי זה נתרבו הדעות בישראל על אדות הספר הזה, אלה מקדישים ומעריצים אותו ואלה מחללים את

כל קדושו ע"פ עדות אשה ובתה, וספרים רבים נכתבו אדות זה ועדין לא הגיעו סופרי ישראל לידי השואה והחלטה גמורה בזה, כי סגנון ספרי ר"מ דיליאון ז"ל רחוק מאד מסגנון הזה"ק ועניניו, אבל הספר הזה"ק בעצמו הביא תקופה חדשה בחכמת הנסתר, אשר מקודם היו רוב חכמי הנסתר עוסקים רק בהחלק ההזיה של הקבלה שהוא, "קבלה מעשיות" ונעשה ע"י ספר זה למין למוד פלסופיא דתית אשר המחזיקים בה חושבים אותה גם להגיונית, ופעולת הספר הזה על ישראל לא היה בלמוד הנסתר לבד, אך גם הביא שנוים רבים במושגי החיים של איש יהודי, ולא רק שהי' מקור לחסידות אך גם המעורר הגדול להשכלה, והחסידים והמשכילים שניהם מזהירים מן זה הרקיע הלז, כי הספר הזה נתן רוח ולחות לחיים היבשים של היהודי אשר כאורה נטה ללון הוא בכל מקום בואו וגר לא קרוא הוא בכל אשר יתישב ויתאזרח, וממגד תבואת שמש של התלמוד וממקור מים חיים של הזהר. קנה לו היהודי חיים חדשים בגלותו אשר העביר ממנו את חשכת ענני העצבות של הגולה ויתן בלבו שמחה לשמוח כמה שיש לו וגם כמה שאין לו, כי זהו הטיפוס של החסידות אשר אליו משתוקקת גם ההשכלה היהודית.

— י"ב —

וכהתגדלות והתרחבות ישיבת הרמב"ן ז"ל בארץ ישראל בזמן קצר, כן התגדל והתרחב הישוב החדש של ארץ ישראל על ידו בזמן קצר בדרך בלתי טבעי, כי נלאו ישראל עוד נשא את החיים המרים בארצות הנוצרים, והי' מכתבי הרמב"ן ותלמידיו ז"ל כנגיעת אש כנאיצי פשתן להלהיב את לבות ישראל לנסוע להתישב בארץ הקדושה אשר לא היתה עוד תחת יד הנוצרים, ולב המחמדנים תמיד טוב לישראל אם כי גם תורת דתם לא נקיה מקנאת הדת, אך היא לא מוצא בדת ישראל כל כך קובלנא נגדה כמו הנצרות התלויה על השילוש ועל מעשה השנאו לעם ישראל, ואם כי, "בעכו" נשפכו בידי המחמדנים דם רב מיהודים כנוצרים, אך לזה היתה סבה פרטית טבעית אשר תוכל להקרה בכל עת ובכל זמן ואין לזה ענין שנאה מיוחדת לעם יהודה, כי היתה רק קנאה באיש יהודי השר, "מרדכי אבן אל חרביה" הנקרא, "סעיד עבד אלה" משנה, "להכן ארגון" הפרס אשר גם אותו שנאו המחמדנים-גמול שנאתו אשר שנא את דתם ויט אחרי היהודים והנוצרים, ונאמנות השר מרדכי הלז להכאן ערר עליו שנאת המחמדנים, וכיחוד עשו זאת גזברי הכאן ופקידיו, כי השר עבד אלה גלה את תרמיתם בלחקו את חשבון ההוצאות והכנסות המדינה, וירא כי גנבו וגזלו כחשו ושמו בכליהם, ויסיר אותם ממשמרתם וישם במקומם פקידים אחרים מן היהודים ומן הנוצרים, ואם כי שם את חוקי הקוראן לחוקי המדינה הקבועים לכל אזרחי הארץ לא האמינו בו המחמדנים כראותם כי נותן פקודות דק

ליהודים ונוצרים ובא בקשור עם מלכי אורופא ועם אפיפור אשר חשדוהו כי מבקש עזרה מן מלכי הנוצרים לגרש את המושלימאנים מארצות אוזיה המזרחית וארץ ישראל, והפקידים המוסרים האלה מן המחמדנים אשר שאפו למשרות ולא הגיעו עררו את העם לקנאת הדת ויוציאו דבה כי חפץ סעדי עבד אלה ליסד דת חדשה בארץ אשר הכאן יהי' מחוקק הדת.

לא נוכל לחשוב כי הזכרם המדיני הגדול הלזה יטעה בחכמה המדינה במה שנוגע לעמו, אז כי השר הרצוי לכל אחיו הזה אהוב ואהוב עמו יחפון להקריב את טובת עמו על מזבח טובת העם הפרסי, כי טובת עם ישראל היה בלי ספק לקרב את המחמדנים ולא ליתן להנוצרים להשיג צעד, ובלי ספק לא נעלמו מהשר הזה כל הצרות והמצוקות אשר סבלו אחיו היהודים בכל ארצות הנוצרים, אך בלתי ספק הי' זה רצון חזק מהכאן ארגון ולא הי' יכול להעביר אותו מדעתו, ומכאן הדברים הוא לפי מצב ארצות הקדם כי במות הכאן טרם בצע אמרתו ישפכו העם עקרים על השר ומשפחתו ועל עם מרדכי בכלל, ולו ישב השר בא"י אז אוירא דארץ ישראל היה מחכימו לראות כי טובת ישראל בארץ ישראל אז הוא להיות יד המחמדנים רוממה על הנוצרים, וכל עוד אשר אין להנוצרים ציוויליזאסצאן אמתי כעמים הנאוריים היום, ואהבתם האנושית נוסדה רק על הבלי המיטילוגי הגלילית מולדת הדיגים והמוכסים אשר אוירא דארץ ישראל הביא לתוכם בחוקה קרן ועירא מקרני אור של אהבה האנושית כברק המבריק בלב כל עם ארץ חסיד אין לישראל לדור בשכונתם.

המהפכה „בעכו" אם שמדעה באורופא ע"י הפליטים לספרד לא עשתה שום רושם בעם ישראל להקטין את השאיפה להתישב בארץ ישראל, כי מביני דבר הבינו את סבת המהפכה, וידעו כי אך רוח עובר הוא, וגם הבלתי מבינים את רזי המדינה חשבו בלי ספק כי היתה זאת רק פקידה מאת אלקים על עיר עכו על הטא אשר הטא ר' שלמה פטיט ז"ל וישיבתו בעלי הרוזים בכבוד הרמב"ם ז"ל ויבזוהו למחוק את תוארי הכבוד שעל מצבת קבורתו בטבריא ולכתוב במקומם תוארים של הירופים וגידופים, ואשר ר' שלמה פטיט קנה לעזרה מהשר עבדאלה להוציא חרם על הרמב"ם ז"ל וספריו, וגם מן המאמינים בהרזים ומתנגדי הרמב"ם ז"ל האמינו כי בעון ישיבת הרוזים באה הצרה על עכו, על כי עסקו יותר מדאי כנסתר ובקבלה מעשיות, איך שתהי' ידעו כל עם ישראל אם בדיעה או באינסטינקט כי מעכו לא תצא הרעה על כל יושבי ארץ ישראל, שינהו כל בית ישראל אל ארץ חמדתם ממערב וממזרח מצפון ומים ותמלא הארץ אותם, וארץ ישראל היתה באמת כל כך בטוחה אשר גם סכנות דרכים לא היו בתוכה ויהודים עברו ממקום למקום ומעיר לעיר בלי פחד ומורא, ורכנו ברוך הצרפתי ז"ל תלמיד

מהר"מ ב"ר ברוך ז"ל ושל ר' יחיאל מפארין ז"ל, אשר כנראה לא הי' חפץ להתישב בירושלים מפני מאמר הז"ל לשבת שם פרט לירושלים שלא נבנה לדירה (כפתור ופרח פרק ו' ד' כ"ו ע"ב), עבר מעיר לעיר וממקום למקום בכל ארץ ישראל להודיע להמתישבים החדשים בארץ ישראל דיני תרומות ומעשרות אשר לא הורגלו בהם בחז"ל, והיה מגעיל כליהם של אלו אשר לא נזהרו בזה מקודם וגם כלי חרם הגעיל שלש פעמים (כפתור ופרח פ"ה ד' י"ג ע"א).

ומלכי מצרים המחדנים אשר ארץ ישראל נפלה תחתם נתנו את כל החופש לישראל לבקר את כל המקומות הקדושים באין פוצה פה ומצפצף, ולכד מהנודדים הרבים מאורופא אשר באו להתישב בארץ ישראל נעשה גם מנהג בסין ודמשק חמת וארם צובה קאירה ואלכסנדריא לעלות לירושלים בחגים ומועדים (כפתור ופרח פ"ו ד' י"ט), ומאלה אשר נשתקעו בה אחוזו רבים כעבודת האדמה ובמלאכה ואומנות, וגם בכתי חרושת של זכוכית ומטוה צמר וצבע אשר שולחו למרחקים, עם רופאים וחכמים בחכמת איסטרינומי, ויותר מענין שהי' נמצא סביבות חברון דרומה גם רועים יהודים אשר נסעו כעדר ובאהלים ממקום למקום כהרועים הערבים, והי' להם רבנים אשר גם המה היו רועי צאן, ויחד על נאות שדה היו רועים גם צאן עמם בני עדתם, ובשדה היה הרב יושב ודורש והרועים כלם קובצים סביבו ושומעים תורת מפיו, וכנראה מאלה היו נמצאים עוד גם קודם הרמב"ן ז"ל ולא שלט בהם יד המאנגולין מפני חייהם הבלתי קבוע במקום, גם חמרים וגמלים ובעלי רזים אשר למדו סודותיהם בשדות ובערים אשר היו לחומר לסיפורי ספר הזה"ק כאשר יתבאר בעזה"י.

— י"ג —

והיתה יכולה ארץ ישראל לשוב להיות עתה למרכז התורה כבימים הראשונים, אך חכמת הקבלה היתה למכשול להדבר הזה, כי הבאים מאורופא בלב נשבר ונדכה מדוכה ומעונה בקשו תיכף נוחם בחכמה זו המשכרת את לב המאמינים בה ונותנים כל מחמדי תורתם ביין הסוד, ורק אנשים מצוינים ברוחב לבכם המיוחדים בכל דור ודור כהרמב"ן ז"ל, כהב"י ז"ל, כהגר"א מוילנא ז"ל, כר' שניאור זלמן מלאדי ז"ל וכדומה היה בכחם לשתות מיינה ולא להשתכר ולא לקלקל על ידה את תאות האכילה של לחם ובשר התלמוד וההלכה.

בכל זאת מענין מאד גם ישיבת הרזים בארץ ישראל אשר עיקר מקורה „מעכו" ואם לא מענין לנו היום תורת הסוד בעצמה, אך מענין לא מאד העזמה והמסירות נפש שהיו ללומדיה על אודותה, והרחבת הנפש אשר היתה להם בה אשר מתואר הטיב בספורי המעשיות של ספר הזה"ק אשר בלי ספק לא מעשה ר' משה דיליאון לבדו הוא, כי בכל

ספרי ר"מ דיליאן ז"ל הנמצאים אתנו אין בהם לא הגאונות הנפלאה, ושמירת המלות כל מלה בכל מקום שבאה בספר הזה"ק למטרתה המיוחדת כנקודה מה בחכמת הקבלה אשר גילה אותם הגר"א מוילנא זצ"ל בפירושו לספרי הזהר ותקוני זהר, אם שבהספרים בעצמם אין בהם שום סדור אבל מקושרים לסדור ופלא אשר ברוחב לבכם ממש כדרך התלמודים בהלכה, ולהדבר הפלא הלזה לא מכירים שום רושם בספרי הר"מ דיליאן ז"ל, גם אין בספרי הר"מ דיליאן ז"ל הפיוטית הנפלאה והשתפכות הנפש אשר בספרי הזה"ק, וכל מבקר בעל הגיון ישר יראה בעיניו כי ספרי הזה"ק וספרי ר"מ דיליאן ז"ל לא מעט אחד יצאו, אך בלי ספק הר"מ דיליאן ז"ל בא בקשור עם ישיבת הרזים בארץ ישראל אשר אצלם היו נמצאים מעט ברייתות קדומות בתורת הרזים מהתנאים ור' שמעון בן יוחאי אשר לחמו נגד הגינאסמקער, ודור דור נתוסף עליהם והרוב נתוסף משיבת הרזים האחרונה בעכו (זהר בראשית ד"א סוף ע"ב) ובעוד מקומות בארץ ישראל אשר בה נתנו שמות של תנאים ואמוראים לפסידאנים לגדולי הישיבה בעת הביעו דעותיהם או דעות קדומות בקבלה אשר אולי האמינו כי נשמתם קשורה בנשמת אלה אשר קראו עצמם בשמם, ומה בא הבלבול הגדול בזמני תנאים ואמוראים בספר זה אשר שם אמורא אחרון בא במשא ומתן של דברים עם מי מן ראשוני התנאים כידוע לכל העוסק בספר הזה כי כל אלה הנה שמות בעלי הרזים אשר קראו עצמם בשמות קדומים ונתוסף דבריהם על ברייתות התנאים הקדומים, ובעלי הרזים האלה באו בקשור עם ר' משה דיליאן ז"ל אשר מצאו אותו מסוגל להפיץ דבריהם בישראל ע"י ספרים מסודרים, ומי יודע מכמה שנים קודם היתה להם עבודה הזאת מסותרת אך לא יכלה לגלות אותה טרם מות הרמב"ן ז"ל, ולא מצאו איש מסוגל לזה כזה האיש משה דיליאן ז"ל המהיר בהעתקת הספרים והבא בקשור עם כל מאספי ספרים לקנות העתקות, ופשוט כי גם הוא הוסיף ב' דברים במקומות שונים כי לא הי' ספר חתום, כי גם הרבה דורות אחריו לא נמנעו מלהוסיף בו כמו בזהר ויחי מ"ד רי"א ע"ב עד דף רט"ז וכדומה הרבה.

— י"ד —

בכפר טיריע אצל עכו אשר קראו בזה"ק בשם כפר טרשא התקבצו שם בחצות לילה לעסוק בחכמת הרזים וע"י שעון של מים אשר הניע גלגל עם פעמון הקצו ממש בחצות לילה ועסקו ברזין דאורייתא ולמדו סתרי תורה גם לצעירים לימים (זהר ח"א צ"ב ע"ב), וכדומה בכפר חנין (ח"א ד' כ"ו ע"ב), ועוד מקומות בקרבת עכו ובארץ הגליל ובדרכים ובהרים וביערים, למוד תורת הרזים בהפאנטרי של נדידת הרי ויערי ארץ ישראל די בכחו לנטוע שנאה כבושה על הלמוד היבש של הפילוסופי היונית אשר בעלי הרזים לא רואים בה לא פרי ולא פרחים, ולא פלא

שמעכו יצאה המלחמה היותר נוראה נגד המורה נבוכים ולמוד הפילי-
סופיא בכלל, ההזיה הטעם לחשוב שכל ההריגות והשמדות באורפא
באו רק בעון פיליסופי ישראל אשר עוסקים לפרש התורה והאלקות רזי
דאורייתא ע"פ פיליסופיא היונית ואמרו עליהם כזה"ק אשר עוסקים
ברזי דאורייתא ומחבשין מלן דלא ידעי על בורין כדקא יאות, התיא
מלה סלקא ויפקי לגבי ההוא מלה איש תהפוכות לשון שקר מגוי נוקרא
דתהומא רבא ודלג חמש מאות פרסא לקבלא להתיא מלה ז'נטיל לה
ואזיל בהתיא מלה לגוי נוקביה ועביד ביה רקיע דשמיא איקרי, "תהו"
וטם בההוא רקיע ההוא איש תהפוכות שית אלפי פרסי בזמנא חדא,
כיון דהאי רקיע דשוא קאים נפקת מיד אשת זנונים ואתקיפת בההוא
רקיע דשוא ומתמן נפקית, "וקטלת כמה אלפן ורבוון", ועל דא כתיב
כי רבים חללים הפילה מאן הפילה דא היא חטאה דקטלית בני נשא, מאן
גרם דא תלמיד חכם דלא מטי להוראה ומורי (הקדמת הזה"ק ד"ה ע"א).

כל אלה הדברים המה חצים נסתרים שנונים נגד הרמב"ם ז"ל אשר
חשבו כי הריגת אלפים ורכבות מישראל באורפא בא רק בעון ספר
מורה נבוכים, והדברים יצאו משיבת תורת הרזים בעכו אשר ר' שלמה
פטיט ז"ל היה כראשה אשר לא רק נגד המורה נבוכים יצא אך גם נגד
ספר תיד המהולל בכל תפוצות ישראל בחשוב ר' שלמה פטיט את
הרמב"ם ז"ל למי שלא הגיע להוראה ומורה, אשר עון זה רבים חללי
ישראל באורפא הפיל והגיר בחרב הנוצרים, ר' שלמה פטיט וישיבתו
שרפו את ספר המורה ויחרימו את כל ההוגים בספרי בן מיימון, ועדת
עכו נתחלקה לשתי מפלגות, ושלמה הקטן הגרה מדון בקהל עכו ושם
חרב אש ברעייהו (מכתב ר' הלל מוירונא), ויצא גם לארץ אשכנז לקבץ
חתימות רבני אשכנז הקנאים נגד הרמב"ם ז"ל, ולא פחד מפחד הנשיא
ישי בן חזקיא מדמשק אשר שלמון קיאלוואן הרימחו למעלת ראש גלותא
אשר כתב לר' שלמה פטיט תוכחה ויאיים עליו בחרב החרם הגדול אם
יפנה נגד הרמב"ם ז"ל עד שהנשיא הלז עם שנים עשר רבנים גדולים
מבית דינו הכריזו חרם עליו, ור' משה בן יהודה הכהן רב בצפת ובית
דינו וקצת מחכמי עכו באו אל קברו של הרמב"ם ז"ל וחדשו החרם
שכל מי שיש בידו איזה כתב וחתימה מהרבנים נגד הרמב"ם ז"ל
שישיבוהו תיכף אל הנגיד ר' דוד נכד הרמב"ם ז"ל ראש הישיבה
במצרים, וגם מהמקובלים היו הרבה אשר סרו מדעת ר' שלמה פטיט
ז"ל כי ידעו כי הרמב"ם ז"ל עם שהיה מקובל הקדיש והעריץ
בכל זאת את הרמב"ם ז"ל, ואחד מהם ר' שם טוב גאון מרבני צפת
אשר בא בעודו צעיר לימים מספרד אשר בא עם ר' חננאל אבן עסכריה
לארץ ישראל להשתלם שם בחכמת הקבלה כי הוא למדה קודם מר'
יצחק בן ר' טודרוס ז"ל, אך כנראה מאהבתו להרמב"ם ז"ל לא היה
בישיבת חכמי הרזים בעכו, והוא חבר בעצמו ספרי קבלה גדולים ספר

„בדי ארון“ שבעה שערים כביאור מעשה בראשית, וספר כתר שם טוב ביאר לסודות הרמב"ן ז"ל על התורה, ולעומת זה חיבר ספר מגדול עוז הראשון אשר עמל לתרין את הרמב"ם ז"ל מהשגת הראב"ד ז"ל עליו, וגם להסיר מהרמב"ם ז"ל המגרעות אשר בו שלא ביאר את מקורי ההלכות מקורם בתלמוד, והעיר הוא את מקורם, גם הביא תשובות חכמי לונל ותשובות הרמב"ם ז"ל עליהם, גם בירר נוסחאות הרמב"ם ז"ל ע"פ כתב יד מוגה שהיה בידו מכתב יד הרמב"ם ז"ל בעצמו וחתום בחתימת יד הרמב"ם ז"ל (מגדול עוז ה' אסורי ביאה פ"ט הי"ב), והיא היתה הסכה הראשונה להספרות הגדולה שנכתב לבאר דברי הרמב"ם ז"ל ולתרגמו, הוא הראה את הדרך, אך לא הי' אפשר לאיש אחד להשלימו, ובחפצו לעבוד בקבלנות לתרין כל ההשגות לא יצאו כל הדברים ישרים (עיין יש"ש כ"ק פרק החובל סי' ט' וגיטין פ"ב סי' ל"ז), וכנראה שגם עבודתו בחכמת הקבלה גרמה שלא תהי אומנתו שלמה כהלכה, אבל זה בעצמו נתן יד להמגיד משנה ולהכסף משנה להרחיב עבודתו זאת, ומוה נבנה כל הבנין הגדול לכל נושאי כלי הרמב"ם ז"ל, אך כנראה גמר את הספר הזה אחרי שובו כבר מארץ הצבי לארץ ספרד (עיין מגדול עוז פ"ז מה' לולב ה"ז).

— ט"ז —

אחד מגולי צרפת בשנת 1306 ר' יצחק אשתורי בן משה פרחי ז"ל אשר אחרי שבע שנות גלותו בא בשנת 1312 לארץ ישראל ובא לירושלים לישיבת הרמב"ן ז"ל וקרא לראש הישיבה בשם „חכם מלך רב“ ועל הישיבה כתב ועולם הצדיקים הראני בחיי (הקדמת ספר כפתור ופרח), לא ידענו מי הוא „החכם מלך רב“, אבל די לנו שהחכם הזה הבקי בכל חדרי החכמה, תורה, וטבע, רפואה ופילוסופיא ואיסטרינומי וחבר ספרים ומאמרים שלם יאמר עליו „חכם מלך רב“ אות הוא כי היה מן החכמים היותר גדולים ומצוינים בזמנו, ואולי מלת „רב“ ר"ת ר' ברוך והוא ר' ברוך הצרפתי ז"ל תלמיד מהר"מ בר' ברוך ז"ל הנזכר כמה פעמים בספר כפתור ופרח.

ר' ברוך הנזכר פעל כנראה על ר' אשתורי פרחי ז"ל להכין עצמו למסע של שבע שנים בארץ ישראל עצמו כשבע שנות גלותו, ולבקר בהם את כל ערי ארץ ישראל ולציין גבולותיהן ותכונותיהן, ואיוו עירות כבשון עולי מצרים ולא כבשון עולי בבל, ואת הערים הכצורות הבנויות והחרבות אשר היו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ואת תבנית ירושלים הר הכית וכל חלקיו, וגם ערי עבר הירדן הור ההר והלבנון לציין את מקומם עתה ואז, ולבאר את דיניהם בדינים התלויים בארץ, וגם את סוריא, כבוש דוד ושאר עירות הקרוכות לארץ ישראל אשר יש להן איוו קדושה לענין נחלה ועוד דינים.

גם התעניין בדיעת טבעי הארץ צמחיה וחיותו ארץ, גם על מצב הגעאגראפי ואוסטרינומי בה לציין ממש מצבה באופק השמים.

ולחם נגד קצת החכמים אשר חפצו להוציא איזו עיירות מגבול ארץ ישראל כמו בית שאן ורמלה וכדומה, אשר לזאת נמנעו חכמים לשבת בהם, והוא חשב את זה כמו שקובעים וגזולים את נפש עם הישראלי, או כמו שונא הצר על ארצנו לרשת נחלתינו, ולא הסתפק במה שהשיב לנו את הארצות האלה אך חפץ ליתן לנו גם נחלה כלי מצרים, ולזאת מכאן לנו את המקומות "מחול" שהם מכוונים נגד ארץ ישראל מערכה מן מעלה ל' עד מעלה ל"ה, אשר לדעת התנא ר' יהודה לנו הם, (וגם אנחנו כודאי היינו מסכימים לו), וחושב ביניהם אי קפרים וראדים ופאם ואליקרוואן ואלמאריא וקרמאגא (ארץ העברים של פרופס' נחום שלוסט), ולו ידע אז מאמערקא הי' מוסיף עוד חלק גדול מסויט קארליני, דוארוי, אקלאמא, מסיסיפי, לויאני, אריקאנסיס, טעקסס, ניו מעקסיקו, אריזאני, קאליפארני אשר חלק גדול מארצות האלה לנו הם לדעת ר' יהודה (ירושלים לונץ כרך ח' חוברת ג' ד' צד 196), גם שם לכו להכרוז נולוגי של ישיבת הארץ למען למצא ישר חשבון שנות השמיטות ומבקש בהלכה עצות ותחבולות להקל באיסורים המפריעים את החיים בארץ ישראל, כמו חלב של גוים ואיסור פדית מעשר שני בירושלים, ועוד ענינים בעניני מסחר של עקספארט ואימפורט, גם הדברים שצריכים להקל משום איבה ודרכי שלום, גם התנגד למה שנהגו רבים משבי ציון אז וביהוד בעלי הרזים לעסוק בתעניות וסגופים לקרב ע"י זה את הגאולה, ונהגו אחדים להתענות גם בשבתות וימים טובים ויצא במלחמת תנופה נגד זה לכאן שלא לבד בשבתות ויו"ט אסור להתענות, אך גם בימי החול אין להתענות רק התעניות החיובים, ושאדם יכול לעבוד את בוראו גם בנהנו מעולם הזה וגדול הנהנה.

הספר הזה אשר כולל בו הכל גמרו בשנת 1322 וקראו בשם "כפתור ופרח", והוא באמת כפתור ופרח בספרות העברית והוא הראשון אשר החל בעבודת מחקרי ארץ הצבי ועמקותה אשר הרחבה אותה היום חכמי צרפת ואנגליא וגרמניא וכמה מיליאני נשקעו בדיעה זו, ואם כי הקדימו אותו בכתובת מסע ארץ ישראל ר' בנימין מטוילידא ור' פתחיה מרגנשבורג ואחרים, אך כל אלה לא חקרו את תכונת הארץ רק כתבי מה שראו בדרך מסעם בדרך המלך.

לבד ספר זה חיבר ר' יצחק ז"ל הלז עוד ספרים, ברפואה ובאיסטרוי נומי ובהעתיק ופסיכילוגי, וקיבץ כל עניני חכמה הנמצאים בתלמוד גם באורים וחידושים בש"ס, וכנראה מהקדמתו לספר כפתור ופרח חפצו לעשות אותו בירושלים משנה לראש הישיבה, אך הוא לא חפץ לקבל משרה זאת מפני המחלוקת, אשר כנראה הי' בזה חילוקי דעות מאשר אחרים חפצו באיש אחר, ולדעת מסתרים אחרים לא חפץ להשאיר

בירושלים מפני המחלוקת אשר שרר שם על דבר ספרי הרמב"ם ז"ל וחכמת הקבלה, אשר יצאה מעכו, אך אין הדברים ברורים, אבל זה ברור שיצא מירושלים והתישב בבית שאן למורת חכמים אחדים אשר טעו לחשוב שאין בה קדושת ארץ ישראל.

— ט"ז —

לפשר בין הפילוסופיא והקבלה קם בדור הזה בארץ ישראל מבני ספרד רבינו מאיר ז"ל בן החסיד ר' יצחק אלדבי ז"ל נכד הרא"ש ז"ל בספרו שבילי אמונה על אשר המחלוקת בעכו ובא"י לא הביאה הרבה טוב גם לחכמת הקבלה, אשר ממנה יצאה האש ומצאה קוצים להבעיר את הבערה, אשר המחזיקים בה בזו תלמידי חכמים את הרמב"ם ז"ל ודעמיה ונכוו בגחלתם, ורכים אשר היו את הרמב"ם ז"ל בזו את חכמת הרזים לגורא חמה נגדה לאמר כי משחתה בה, לזאת קם ר' מאיר אלדבי ז"ל בשנת ה"א ק"כ וישתדל בספרו „שבילי אמונה" לפשר בין הקבלה והפילוסופיא ולעשות שלום ביניהם, הספר הזה עשה רושם גדול בישראל ודורות הרבה ה' לספר פופילערי וקנין העם עד שנדפס יותר מעשר פעמים, ור' יעב"ץ ז"ל עשה הגהות עליו, וספר זה ועוד ספרים כאלה היו הסבה להרבות השכלה בישראל, כי רוב משכילי ישראל עד היום הזה לא מכית הספר באו לחדרי השכלה רק דרך חלוני בית המדרש נכנסו למקום אשר נשקו ארעא ורקיע, וספרים כאלה אשר עיקרם אמונה ותורה ובהם קב חומטין של ההשכלה הראו להם את דרך ההשכלה וידיעות הציוניות וינהרו אחריהם.

אמנם כנראה הספר הזה ה' לאור בישראל רק הרבה שנים ואולי מאות בשנים אחרי מותו לא בהיו, והרב חיד"א ז"ל בשם הגדולים לא מכיאו כלל כי רבוי הצרות שהתחילו אז בישראל אשר לאלפים נהרנו ונשרפו על קידוש השם לא ה' יכול להיות בשום מקום „מרכז התורה" אפי' בארץ ישראל עד התקופה הרביעית, אם שבכל זאת התורה לא שכחו אבל לא ה' יכול להיות מרכז מיוחד לתורה בעת אשר הלב מלא צר ויגון וכל עין תדמע וכל לב תאנה בשברון מתנים על שמועות הבאות יום יום, וה' בסוף תקופה זאת גם בארץ ישראל עיקר עבודתם בתפלה ובתחנונים ירחם ד' עמו ואויביו מהרה יכרתו וישיב שכינתו לציון וסדר העבודה לירושלים, על זאת יתפלל כל חסיד גם עתה כי אור חדש על ציון תאיר ונזכה כלנו במהרה לאורו אכי"ר.

פרי הארץ לגאון ולתפארת

גבאי ומנהלי המוסדות המאוחדים בארץ-ישראל, תלמוד תורה ויישיבת עץ-חיים, בקור חולים האספיטאל ובית חולים לחשוכי מרפא מכרכים בזה את ידידם היקר הרב הגאון המפורסם ר' חיים הירשענזאָהן לשנת הולדתו השמונים בשיבה טובה, אריכות ימים ועבודה פוריה על שדת ספרות ישראל, ויהי רצון שנזכה לחוג אתו יחד את חג המאה בארץ-ישראל.

ההנהלה

בית ועד הכללי כנסת ישראל בארץ-ישראל

מברך את גאון הישוב ותפארתו הרב הגאון ר' חיים הירשענזאָהן שליט"א ליום מלאות שמונים שנה להולדתו כעבודה פוריה ובתוספת יצירות חדשות למען אוצר ספרות ישראל.

בעלי ההנהלה באמריקה,

משה ריבלין, מזכיר.

בשם המוסדות המאוחדים בירושלים

תלמוד תורה ויישיבת חיי-עולם ובית התבשיל ליתומים

הנני מתכבד לברך את נזר הישוב ופארו

הרב הגאון ר' חיים הירשענזאָהן

למלאות לו שמונים שנה להולדתו, באריכות ימים ושנים ויתן ה' שאת יובליו הבאים נחוג אתו ביחד בארצנו הבנויה !

בשם ההנהלה,

ליפא שטרן, מזכיר.

הנהלת בית היתומות הכללי בירושלים

מביעה את רגשותיה הנעלות לחתן הנשף

הרב הגאון ר' חיים הירשענזאָהן

לשנות הולדתו השמונים

יוסף לו ה' אריכות ימים ושנים בעבודתו הפוריה.

בשם ההנהלה,

יוסף גאלדהאכער, מזכיר.

הננו משתתפים עם בני הארץ ואלפי המכרכים לחג יובלו של

הרב הגאון הגדול והמפורסם

רבי חיים הירשענזאָהן שליט"א

•

יארִיךְ ה' ימיך ושנותיך בנעימים ותזכה לחוג חג

יובלך התשעים על הרי ציון וירושלים.

ברכת מוקיריך ומכבדיך,

צבי הירש מאנישעוויטץ

מרדכי מאנישעוויטץ

ברכה לבכית לחתן היובל

הרב הגאון ר' חיים הירשענזאָהן שליט"א

מאת שמריהו הכהן מרגלית

מנהל חברת

תלפיות

סוכנות להשקעת כספים בארץ ישראל

TALPIOTH PALESTINE INVESTMENT AGENCY

38 PARK ROW

NEW YORK, N. Y.

אחוליים לבכיים וברכות נוספות

לחתן הערב

הרב הגאון ר' חיים הירשענזאָהן נרו יאיר

— מ א ת —

אפרים שעכטער ויצחק בערמאן

מנהלי ובעלי הסוכנות

סענטראל סטימשיפ איידזשענס

ניו יארק

111-115 סטריט

CENTRAL STEAMSHIP AGENCY

111-115 SEVENTH STREET

NEW YORK

ברכתנו לחתן הנשף

הגאון רבי חיים הירשענזאָהן

השתא חבא — לשנה הבאה בארעא דישראל

אחים שולצינגר

בע"י

NATIONAL PRINTING COMPANY

917 SUTTER AVENUE

BROOKLYN, N. Y.